

maar zo kort geleden ieders leefwereld was. Het gaat hem er om te beschrijven hoe is geprobeerd er door wet- en regelgeving iets aan te doen en welke tegenkrachten de vooruitgang remden. Landelijke trends illustreert hij aan de hand van soms tamelijk gedetailleerde beschrijvingen van enkele plaatselijke voorbeelden. Vooral Amsterdam en Groningen krijgen aandacht, hoewel Groningen toch in een aantal opzichten juist niet representatief is geweest. Men verzamelde daar de fecaliën allang en verwerkte ze tot compost. Deze werd tot na 1890 voor goede prijzen geleverd aan de veenkoloniën, hetgeen bewees dat recycling van afvalstoffen voordelig kon zijn. De stank en de troep die ontstonden wanneer arbeiders de overvolle open potten, vaten, emmers en dergelijke in de huizen afhaalden, langs smalle trappen naar beneden sjuowden en ze vervolgens in hoge open wagens leegden vormden een duidelijk merkbare keerzijde van deze medaille.

De auteur bestrijkt een veel langere periode dan hij in de ondertitel aangeeft. Zijn globale schets van de ontwikkelingen in onze tijd leidt tot de sombere conclusie, dat er nog steeds veel te weinig gebeurt ondanks de onsmakelijke lessen van het verleden.

P. D. 't Hart

L. F. van Loo, *Armelui. Armoede en bedeling te Alkmaar 1850-1914* (Dissertatie Utrecht 1986; Bergen: Octavo, 1986, 285 blz., f37,50, ISBN 90 70805 10 3).

Het historisch onderzoek van Van Loo naar armoede en bedeling in Alkmaar bevestigt het beeld dat J. A. de Jonge in *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam, 1968) en Th. van Tijn in zijn hoofdstukbijdragen aan de *Nieuwe AGN*, XII (1977 en XIII (1978) ervan opriepen voor het gehele land. Ook stemt de sociale evolutie van Alkmaar overeen met die van Haarlem, 's-Hertogenbosch en Delft. Waarom schrijver *deze* steden noemt en waarom hij de beschikbare onderzoeksresultaten van andere stadsgeschiedenissen niet in zijn studie betreft blijft voor de lezer raadselachtig.

Van Loo wil in zijn boek, een handelsuitgave van het gelijknamige proefschrift (promotor: Th. van Tijn) nagaan: 1 of de bij velen nog bestaande opvatting dat de industrialisatie onvermijdelijk leidt tot armoede — hoe komt hij daaraan? — voor Alkmaar opgaat en 2 hoe armoede en bedeling zich in de stad ontwikkelden tijdens de jaren 1850-1914 waarbij hij aandacht schenkt aan armenzorg, sociale politiek en aan de samenstelling der armbesturen. Het antwoord op de eerste vraagstelling leidt tot niets. Op het economisch-maatschappelijk toneel van de stad fungeert in deze periode de industrie slechts als achterdoek; immers: 'het marktwezen was en bleef de voornaamste kurk waarop de Alkmaarse economie dreef' (29). De tweede vraagstelling voert Van Loo tot een alleszins bevredigende oplossing. Hierin heeft hij, niet altijd met succes, de kritiek van H. F. J. M. van den Eerenbeemt op zijn eersteeling '*Den arme gegeven*'. *Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (Meppel-Amsterdam, 1981) in *BMGN*, XCIX (1984) ii, ter harte genomen.

Methodisch knap en zeer arbeidsintensief is hoofdstuk IV (114-167) waarin Van Loo door

middel van steekproeven uit de bedelingsregisters generaties bedeeden volgt met hun kinderen en kleinkinderen. Hij weet hierdoor aard en oorzaken van de armoede vast te stellen, de veranderingen in de samenstelling van de bedeede bevolking te achterhalen en inzicht te bieden in de relatie tussen armoede en maatschappelijke condities. Het onderzoekscriterium is de economische conjunctuur: de perioden 1850-1870, 1870-1890 en 1900-1914 zijn de cesuren van Van Loo. De economische en maatschappelijke ontwikkeling van Alkmaar toetst hij aan kwantitatieve en kwalitatieve gegevens over lonen, prijzen, huren — gezinsbudgetten zijn niet beschikbaar — goede en kwade tijden met betrekking tot de gezondheid, werkgelegenheid en weersgesteldheid. Nog omstreeks 1870 leeft 50% van de Alkmaarse huishoudens onder de armoedegrens (= vrijstelling van de hoofdelijke omslag bij geschat inkomen van minder dan f300,- per jaar) en hiervan wordt de helft bedeed. In 1900 is in deze situatie nauwelijks verandering gekomen, ofschoon in 1889 de armoedegrens is verhoogd tot f500,-. Pas na 1900 treedt een snelle verbetering in: in 1914 verkeert 14,5% van de huishoudens onder de armoedegrens en hiervan wordt ongeveer driekwart bedeed. Volgens de schrijver 'geen wonder, daar het vooral om arbeidsongeschikte ouderen, gebrek-kigen en alleenstaande vrouwen met kinderen ging' (178).

Geeft Van Loo met zijn dissertatie blijk zelfstandig historisch onderzoek te kunnen verrichten en met succes, de leesbaarheid van zijn boek komt telkenmale in het geding. De studie telt 71 bladzijden bijlagen die vaak niet ondersteunend maar essentieel zijn voor het betoog. Schrijver had beter enkele ervan in zijn verhaal kunnen opnemen. De recensent mist de evocatieve kracht van de taal. De verbeelding van het thema gaat hier en daar ten onder in de cijfers die Van Loo met kwistige hand uitdeelt.

Er zijn nog andere tekortkomingen te signaleren. De lezer mist een kaart van het gebied waarin Alkmaar een verzorgingsfunctie uitoefent. Bij de beschrijving van de politieke structuur van de stad definieert de schrijver niet de begrippen behoudend liberalen en conservatieven. De aan de bedeling ten grondslag liggende ideeën komen nauwelijks uit de grondverf. De behandeling van de gemeentelijke sociale politiek is meer opsommend dan verklarend van aard. Bijna vermakelijk is het exposé van de auteur waarin hij stelt dat er nog veel onderzoek valt te doen naar armoede, armenzorg en sociale politiek en dat hij in 1976 besloot daarvoor tien jaar uit te trekken. Dat heeft hij, gelet op zijn hiervoren vermelde algemene studie over armoede, armenzorg en een hoofdstuk in de *Nieuwe AGN* (X, 1978) met grote toewijding gedaan. Maar de vraag aan Van Loo te stellen ligt voor de hand: meent hij werkelijk, nu zijn dissertatie over Alkmaar is verschenen, dat dit onderzoek als afgesloten kan worden beschouwd?

F. A. M. Messing

F. Gerzon, *Nederland, een volk van struikrovers? De herinvoering van de Nederlandse octrooiwet (1869-1912)* (Den Haag: Orde van Octrooigemachtigden, 1986, xii + 154 blz., f35,-, ISBN 90 9001348 2).

Van staatswege aan uitvinders verleende tijdelijke rechtsbescherming op door hen gedane uitvindingen is een fenomeen dat van de late middeleeuwen schijnt te dateren. Een van de eerste octrooien op dit gebied verleenden de Staten-Generaal van de opstandige 'Republiek' al in 1584, aan Simon Stevin. Daarna zijn er vele gevolgd, verzameld in *Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16e - 18e eeuw* in 1940 gepubliceerd door ing. G. Doorman, lid van de Octrooiraad (101). Het Koninkrijk vatte de praktijk samen in de wet van 25 januari 1817 (Stb. 6) onder de aardige titel 'verleenen van uitsluitende regten op uitvindingen en verbeteringen van voorwerpen van kunst- en volksvlijt'. In de jaren zestig waren industriële monopolies niet geliefd bij toonaangevende liberale politici en theoretici. In 1869 werd de toch al zuinige wet van 1817, waarvan de werking door een arrest van de Hoge Raad uit 1846 sterk beperkt was, afgeschaft. Nederland kwam daarmee, als enige, in een comfortabele positie: fabrikanten konden hier nieuwe bedrijven stichten en lustig andermans produkten en vindingen namaken. In hoeverre deze situatie, die door Gerzon wordt gesignaleerd, inderdaad mede een stimulans is geweest om onze achtergebleven industrie op niveau te brengen, verdient nader onderzoek.

In dit boekje, dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Orde van Octrooigemachtigden — in 1912 opgericht als Vereeniging van Nederlandsche Octrooigemachtigden — wijdt Gerzon de meeste aandacht aan de periode waarin Nederland geen octrooiwet bezat. Omstreeks 1878 komt een beweging op gang die het belang van een octrooiwet gaat propageren (de Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet). In 1883 krijgt men internationale steun, als Nederland toetreedt tot het Verdrag van Parijs ter bescherming van industriële eigendom. Buitenlandse druk baatte overigens nog niet veel. Zelfs niet de negatieve kwalificatie die een buitenlands (?) diplomaat een Nederlands conferentie-afgevaardigde toefluisterde 'Gij zijt een volk van struikrovers' (56). Argumenten pro en contra het verschijnsel octrooi laat de auteur de revue passeren (10-29). Pas in het begin van de jaren negentig keert het tij. Minister Lely kwam met een, nogal bekritiseerde, ontwerp-octrooiwet die echter, naar Gerzon meent, door de val van het ministerie Tak van Poortvliet in 1894 strandde. Men vraagt zich af of de problemen toch niet dieper zaten. Immers, pas een tweede particulier wetsontwerp, van de genoemde Vereeniging van Voorstanders, uit 1900 kreeg in breder kring bijval. Opnieuw ging de regering aan de slag: minister De Marez Oyens stelde in 1901 een nieuwe voorbereidingscommissie in. Maar de weg bleek wel erg lang: indiening bij de Tweede Kamer in 1905, voorlopig verslag in 1908. Na toezending van de memorie van antwoord, in mei 1910, door minister Talma was het pleit beslecht: de wet werd van kracht op 7 november 1910 (Stb. 313). De invoering was op 1912 gesteld. In de tussentijd zou een octrooiraad in oprichting zich voorbereiden op zijn taak, het toetsen der aanvragen. In de bijlagen heeft de auteur enkele belangrijke wets(ontwerp)teksten opgenomen.

A. H. Huussen jr.

P. Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een*